AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI JINOYATLAR BO‘YICHA SO‘ROQ QILISHNING JINOYAT-PROTSESSUAL VA KRIMINALISTIK ASOSLARI

Turdiqulov Maxtumqul Mirzaqulovich
Farg‘ona davlat universiteti
“Huquq ta’limi” kafedrasi o‘qituvchisi.

https://doi.org/10.5281/zenodo.18272143

Annotatsiya. *Ushbu tezis axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilishning jinoyat-protsessual va kriminalistik asoslarini tahlil qilishga bag‘ishlangan. Raqamli muhitda sodir etiladigan jinoyatlarni tergov qilishda so‘roq qilish tergov harakati sifatida o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, u elektron dalillar, texnik jarayonlar va shaxsning raqamli faoliyati bilan bog‘liq holatlarni aniqlashda muhim ahamiyat kasb etadi.*

Tezisda O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi normalari asosida so‘roq qilishning huquqiy asoslari yoritilgan, shuningdek, axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilish taktikasi, psixologik va texnik omillarni hisobga olish zarurligi asoslab berilgan. Xorijiy ilmiy tadqiqotlar tahlili orqali kiberjinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilish natijalarini elektron dalillar bilan o‘zaro bog‘liq holda baholash, aniqlashtiruvchi savollar qo‘llash hamda maxsus bilimlardan foydalanishning ahamiyati ko‘rsatib o‘tilgan.

Kalit so‘zlar: *axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar, so‘roq qilish, jinoyat-protsessual qonunchilik, kriminalistika, elektron dalillar, raqamli muhit, tergov taktikasi, psixologik omillar, milliy va xorijiy tajriba.*

Annotation. *This thesis is devoted to the analysis of the criminal-procedural and forensic foundations of interrogation in cases involving crimes in the field of information technologies. In the investigation of crimes committed in the digital environment, interrogation as an investigative action has specific features and plays an important role in identifying circumstances related to electronic evidence, technical processes, and an individual’s digital activities.*

The thesis examines the legal basis of interrogation in accordance with the provisions of the Criminal Procedure Code of the Republic of Uzbekistan and substantiates the necessity of taking into account tactical, psychological, and technical factors when conducting interrogations in information technology–related crime cases. Through an analysis of foreign scientific research, the importance of evaluating interrogation results in conjunction with electronic evidence, using clarifying questions, and applying specialized knowledge in cybercrime investigations is demonstrated.

Keywords: *crimes in the field of information technologies, interrogation, criminal procedural legislation, forensics (criminalistics), electronic evidence, digital environment, investigative tactics, psychological factors, national and foreign experience.*

Raqamli muhitda sodir etiladigan jinoyatlar, jumladan kompyuter axborotiga noqonuniy kirish, elektron to‘lov vositalari orqali firibgarlik, axborot tizimlariga zarar yetkazish kabi qilmishlar tergov amaliyotida o‘ziga xos protsessual yondashuvni talab qiladi. Ayniqsa, so‘roq qilish jarayonida shaxsning raqamli faoliyati, elektron izlar va texnik jarayonlar bilan bog‘liq holatlarni aniqlash alohida ahamiyat kasb etadi. Shu sababli axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilishning huquqiy va kriminalistik asoslarini tadqiq etish dolzarb

hisoblanadi. Jamiyat, huquqiy davlat va huquqni muhofaza qilish tizimi taraqqiyotining hozirgi bosqichida jinoyatlarni tergov qilishda chuqur bilim va malakani talab qiladi. Har qanday jinoyatlarni tergov qilishda yeng muhim vositalardan biri so‘roq qilish hisoblanadi. Bugungi kunda so‘roq qilish eng keng tarqalgan tergov harakati bo‘lib, mazkur tergov harakatisiz biror-bir jinoyat ishini tergov qilib bo‘lmaydi.[1]

So‘roq qilish — jinoyat ishi bo‘yicha ahamiyatli bo‘lgan holatlar to‘g‘risida ko‘rsatmalar olishga qaratilgan protsessual harakat hisoblanadi. O‘zbekiston Respublikasi JPKga muvofiq, so‘roq qilish gumon qilinuvchi, ayblanuvchi, jabrlanuvchi va guvohlarga nisbatan o‘tkaziladi.

So‘roq qilishning mohiyati shundan iboratki, psixologiya va kriminologiyaga oid bilimlarga tayangan tergovchining mohirona harakatlari tufayli so‘roq qilinayotgan shaxsni muayyan ko‘rsatuvlar berishga undaydi. Shu munosabat bilan turli tergov vaziyatlari, so‘roq qilinganlarning psixologik xususiyatlaridan kelib chiqadigan so‘roq xarakterining ko‘p qirraliligi va xilma-xilligi haqida bir xulosaga kelish mumkin.

Shuning uchun ham so‘roqning to‘g‘riligi faqat qonunni yoki biror shaxs bilan suhbatni amalga oshirishda emas, balki bir necha yillar davomida to‘plangan tajribadan kelib chiqqan holda so‘roq qilinayotgan shaxsning psixologiyasini tushunish hamda u bilan munosabatga kirishishda bor bilim va mahoratidan unumli foydalanishdadir.[2]

Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarda so‘roq qilishning ahamiyati shundaki, jinoyat mexanizmi ko‘pincha virtual muhitda amalga oshiriladi va aybdor shaxsning harakatlari to‘g‘risidagi asosiy ma’lumotlar aynan so‘roq jarayonida aniqlanadi².

O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksining 96–108-moddalari so‘roq qilishning umumiy qoidalarini belgilaydi. Xususan:

Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilishda ushbu umumiy qoidalar saqlangan holda, elektron axborot, log-fayllar, IP-manzillar va boshqa raqamli dalillar bilan bog‘liq savollar berilishi lozim.

Ushbu toifadagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilish quyidagi xususiyatlarga ega:

1. Texnik bilimlar zarurati Tergovchi axborot tizimlari, dasturiy ta’minot va internet texnologiyalari asoslarini bilishi yoki mutaxassis ishtirokini ta’minlashi lozim.[3]
2. Ko‘rsatmalarni tekshirish imkoniyati Ayblanuvchi yoki guvohning ko‘rsatmalari elektron dalillar orqali tezkor tekshirilishi mumkin.
3. So‘roq taktikasi Kriminalistik adabiyotlarda avval umumiy savollardan boshlab, keyin texnik jihatlarga o‘tish samarali deb hisoblanadi.[4]

Jinoyat ishini tergov qilish davomida mavjud vaziyatdan kelib chiqqan holda so‘roq qilinayotgan shaxsning protsessual maqomiga qarab tegishli taktikani tanlash juda muhim ahamiyat kasb etadi. Albatta, jinoyat ishi bo‘yicha muayyan ishtirokchini to‘g‘ri va mohirona so‘roq qilish uchun tergovchi nafaqat yuqori umumiy va kasbiy madaniyatga ega bo‘lishi, balki inson psixologiyasini chuqur bilishi, taktik-kriminalistik metodlarni ustalik bilan o‘zlashtirishi

[1] A.Mexmonov. So‘roq qilish tergov harakati sifatida: uni amalga oshirish turlari va taktikasi. SCIENTIFIC PROGRESS VOLUME 2 | ISSUE 3 | 2021 ISSN: 2181-1601. www.scientificprogress.uz.
[2] Ж.А.Тенгизова, Р.Х.Джумаева. Допрос как следственное действие: порядок проведения и отличительные особенности // Теория и практика общественного развития. 2014. № 18. С.98-99.
[3] Casey E. *Digital Evidence and Computer Crime*. – 3rd ed. – London: Academic Press, 2011. – P. 112–118.
[4] Ищенко Е.П. *Криминалистика*. – М.: Норма, 2019. – С. 325–330.

lozim. So‘roq qilinayotgan shaxsning har doim ham tergovchi bilan muloqotga kirishib ketmasligi, so‘roq davomida yolg‘on yoki to‘liq bo‘lmagan ma’lumotlar berishi tergov harakatini murakkablashishiga olib keladi.

Agar shaxs tergovchiga ishda ma’lum bo‘lgan barcha holatlarni ixtiyoriy ravishda ma’lum qilsa ham, so‘roq paytida xatolar, ixtiyorsiz buzilishlar, noto‘g‘ri tushunchalar, hatto uydirmalar yuzaga kelishi mumkinligini inobatga olib, bu holatlarni o‘z vaqtida aniqlash hamda ko‘rsatuvlarni baholash va undan foydalanishda e’tiborga olish talab etiladi.

Xorijiy tadqiqotlarda kiberjinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilish alohida ilmiy yo‘nalish sifatida ko‘rib chiqiladi. Masalan, E. Casey axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlarda so‘roq qilish natijalarini elektron dalillar bilan o‘zaro bog‘liq holda baholashni tavsiya etadi.[5]

Amerikalik olim O.S. Kerr esa raqamli muhitda jinoyat sodir etgan shaxslar ko‘pincha texnik terminlardan foydalanishini inobatga olib, so‘roq paytida aniqlashtiruvchi savollar berish zarurligini ta’kidlaydi.[6] Rossiya kriminalistika maktabi vakillari esa kiberjinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilishda psixologik omillar bilan birga texnik omillarni ham hisobga olish lozimligini qayd etadilar.[7] So‘zimiz yakunida aytish mumkinki, axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar bo‘yicha so‘roq qilish jinoyat-protsessual qonunchilikda nazarda tutilgan umumiy qoidalar asosida amalga oshirilsa-da, uning mazmuni va taktikasi an’anaviy jinoyatlardan sezilarli darajada farq qiladi. O‘zbekiston Respublikasi JPK so‘roq qilishning huquqiy asoslarini belgilab bergan bo‘lsa, xorijiy ilmiy adabiyotlar raqamli dalillar bilan ishlash va texnik bilimlarni qo‘llash muhimligini ko‘rsatadi. Shu bois, tergov amaliyotida milliy va xalqaro ilmiy tajribani uyg‘unlashtirish maqsadga muvofiqdir.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasi Jinoyat-protsessual kodeksi. – T.: Adolat, 2024. – 95–109-moddalar.
2. Wall D.S. *Cybercrime: The Transformation of Crime in the Information Age*. – Cambridge: Polity Press, 2007. – P. 41–44.
3. Casey E. *Digital Evidence and Computer Crime*. – 3rd ed. – London: Academic Press, 2011. – P. 112–118.
4. Ищенко Е.П. *Криминалистика*. – М.: Норма, 2019. – С. 325–330.
5. Casey E. *Handbook of Digital Forensics and Investigation*. – London: Academic Press, 2010. – P. 201–205.
6. Kerr O.S. *Computer Crime Law*. – 4th ed. – St. Paul: West Academic, 2018. – P. 89–93.
7. Белкин Р.С. *Курс криминалистики*. – М.: Юрайт, 2018. – Т. 2. – С. 410–416.
8. Ж.А.Тенгизова, Р.Х.Джумаева. Допрос как следственное действие: порядок проведения и отличительные особенности // Теория и практика общественного развития. 2014. № 18. С.98-99.

[5] Casey E. Handbook of Digital Forensics and Investigation. – London: Academic Press, 2010. – P. 201–205.
[6] Kerr O.S. Computer Crime Law. – 4th ed. – St. Paul: West Academic, 2018. – P. 89–93.
[7] Белкин Р.С. Курс криминалистики. – М.: Юрайт, 2018. – Т. 2. – С. 410–416.